

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΝΟΥΣ

Εκ μέρους του Ιδρύματος Ερεύνης και Εκδόσεων της Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, αλλά και προσωπικώς, ως διατελέσας καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, χαιρετίζω, μ' ιδιαίτερη ικανοποίηση, στο πρόσωπο της προέδρου του, καθηγήτριας Κυρίας Δήμητρας Σφενδόνη-Μέντζου, την ίδρυση του Διαπανεπιστημιακού Κέντρου Αριστοτελικών Μελετών. Η αγαπητή Κυρία Συνάδελφος εμόχθησε κυριολεκτικώς για να το οικοδομήσει κ' ευτύχησε να το καμαρώσει υιοθετούμενον από το φερόνυμον του Σταγ(ε)ιρίτου Πανεπιστήμιο. Η πρόεδρός του έχει κατακτήσει μίαν θέση εξέχουσαν μεταξύ των Αριστοτελιστών διεθνώς, κ' εγώ υπερηφανεύομαι επειδή η ίδια υπήρξε μαθήτριά μου.

Ο Αριστοτέλης υπήρξε στοχαστής οικουμενικός. Υπήγαγεν υπό την φιλοσοφίαν το σύνολο σχεδόν των επιστημών, τις οποίες μάλιστα και ίδρυσε. Οι προηγηθέντες αυτού φιλόσοφοι, πλην εκείνων που είχαν ασχοληθή και στα μαθηματικά, είχαν περί του κόσμου και του ανθρώπου αυθαίρετες και συγκεχυμένες αντιλήψεις. Ο Αριστοτέλης όμως, χάρι στη μεγαλοφυΐα του, συνέλαβεν έννοιες συγκεκριμένες, φροντίζοντας ν' αποδείξει, διά της συστηματικής παρατηρήσεως και της μεθοδικής αναγωγής, την εκ μέρους του εικαζόμενην αλήθειαν. Εσφάλη, βεβαίως, ενίοτε. Οι πλείστες υποδείξεις του απέβησαν ωστόσο, διαχρονικώς αποδεκτές και πολύτιμες. Καταλαμβάνομαι από δέος οσάκις αναλογίζομαι το εύρος των ενδιαφερόντων του. Υπήρξε πρωτοπόρος τόσο στα πεδία των φυσικών όσο και των θεωρητικών επιστημών τις οποίες εστήριξε διά της λογικής του που συνιστά ένα, για την εποχή του,

απίστευτης δυνάμεως επίτευγμα. Επέτυχε την ανάδυση της ανθρώπινης διανοήσεως από την αρχαϊκήν της κατάσταση που λειτουργούσε δίχως τις αρχές της αντιφάσεως και της του τρίτου αποκλείσεως, ενώ αποκατέστησε την λειτουργία της αρχής της αιτιότητας θέτοντάς την επί νέων βάσεων. Η αριστοτελική λογική συνιστά, ακόμη κ' επί των ημερών μας, ένα ισχυρόν αντίδοτο κατά της λεγομένης θυμικής λογικής την οποίαν καθ' υπερβολήν χρησιμοποιούν η διαφήμιση κ' η προπαγάνδα. Οι σοφιστικοί έλεγχοι του Σταγειρίτου παραμένουν εγγυηταί της καταπολεμήσεως του επί των ημερών μας κάθε λογής ψεύδους. Η διάκρισή του μεταξύ νοήσεως δημιουργικής και νοήσεως παθητικής διευκολύνει την κατανόηση της επιστημολογίας του.

Στον τομέα των φυσικών επιστημών η συνεισφορά του Αριστοτέλους υπήρξε καταλυτική, επειδή καθώρισε μίαν διάκριση μεταξύ όσων επιτρέπουν τη διάγνωση μονάχα των φαινομένων, όχι όμως και των αιτίων τους, και όσων παρέχουν γνώσιν και του *ότι* και του *διότι*, αλλά και η διάκριση επιστημών απλούστερων και συνθετικώτερων, εκ των οποίων οι δεύτερες παρέχουν γνώσεις μερικώτερες, ενώ οι πρώτες όπως η οντολογία, άλλως η πρώτη φιλοσοφία, υπεισέρχονται στην ουσία του αντικειμένου τους.

Εκτός από τις αποκλειστικώς θεωρητικές μαθήσεις, η διάκρισις αναφέρεται στις πρακτικές και στις ποιητικές, εκ των οποίων οι δεύτερες αποσκοπούν στην δημιουργία του ωραίου, ενώ οι πρώτες εις την πραγματοποίηση του αγαθού. Τέλος, ποιητική μάθησις αποβαίνει η ρητορική τέχνη που αποβλέπει στην πειθώ, ενώ η λογική, ορθώς χρησιμοποιούμενη, συνεπάγεται την εύρεση και την απόδειξη του αληθούς. Μεταξύ των φυσικών και των θεωρητικών μαθήσεων, ο Σταγ(ε)ιρίτης κατέταξε τα μαθηματικά, αξιολογώντας μάλιστα

διαφορετικά την αριθμητική και την γεωμετρία· την τελευταία ιδιαίτερα, ως πλησιέστερη προς την φιλοσοφία. Την ιστορία αντιλαμβάνεται ως προέκτασιν της φυσικής καθ' όσον αφορά στην βιολογική παρατήρησιν, αλλά κι ως συνολική θεώρηση μεμονωμένων συμβάντων του ανθρώπινου γίνεσθαι. Ο Σταγ(ε)ιρίτης ανεδείχθη ο πρώτος πανεπιστήμων, και τα επιστημονικά διδάγματά του, όπως έχει δείξει η Κυρία Σφενδόνη-Μέντζου, ακόμη και θεωρούμενα υπό την στενότερη σημασία του όρου «επιστημονικά», ισχύουν μέχρι σήμερα. Η ανωτάτη εκπαίδευση μέχρι και το τέλος του μεσαίωνα, εστηρίχθη στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που εκείνος είχε συστήσει.

Δεν πρέπει να λησμονείται η συνεισφορά του Σταγ(ε)ιρίτου στην περιοχή της ηθικής αλλά και της πολιτικής φιλοσοφίας· στο πεδίο και της μιας και της άλλης, *εκείνος* ανέδειξε, περισσότερο, ίσως, κι από τον Πλάτωνα, την σπουδαιότητα της σωκρατικής εννοίας της μεσότητας, δηλαδή της ισορροπίας μεταξύ της υποτιμήσεως και της υπερβολής. Ως προς την ηθική, ο ίδιος προτείνει την μεσότητα ως υπέρβασιν των παθών, προς επίτευξιν του αγαθού και, τελικώς, της ευδαιμονίας, ενώ, ως προς την πολιτική, την οποίαν αναγνωρίζει ως την πρακτική που επιλαμβάνεται της διακυβερνήσεως των ανθρωπίνων ομάδων που αποτελούνται από «ζώα πολιτικά», έχοντα δηλαδή κοινωνική συνείδησιν, συνδέει το αίτημα της μεσότητας προς την αναζήτηση της *αρίστης πολιτείας* που πρέπει να είναι περιορισμένου πληθυσμού (πάλιν, εδώ, η μεσότης), ώστε να είναι αυτάρκης, και ούτε ολιγαρχική ούτε οχλοκρατική, αλλά να τηρεί την αρχή της μεσότητας, ως δημοκρατική. Δεν παραλείπω ν' αναφερθώ στην περιγραφή και στην αξιολόγησιν, από τον Αριστοτέλη, 153 συνταγμάτων αντιστοίχων ελληνικών πόλεων, από τα οποία διασώζεται μονάχα η *Αθηναίων πολιτεία*.

Παρά τον λογικογραμματικόν παραλληλισμόν ο οποίος βαρύνει την αριστοτελικήν λογικήν, η μάθησις αυτή επικράτησεν ως την εποχή του Leibniz, μέχρι δηλαδή του ιη' αιώνα, οπότε ο καρτεσιανός αυτός στοχαστής διείδε την δυνατότητα αναπτύξεως μιας καθολικής χαρακτηριστικής διά της οποίας οι λογικές σχέσεις θ' απεικονίζοντο μαθηματικώς ως τις πιο λεπτές αποχρώσεις των. Ο Αριστοτέλης ωστόσο δεν ευτύχησε να έχει στον τομέα αυτόν άξιους διαδόχους. Εις την τεράστιαν προσφοράν του οι πολύτιμες προσθήκες των Στωϊκών δεν συνιστούν παρά λεπτομερειακές εξειδικεύσεις. Το αριστοτελικόν *Όργανον*, το οποίον απετέλεσαν έξι μερικώτερες πραγματείες, απέβη κατά τον μεσαίωνα το κύριον όχημα διαδόσεως της αντίστοιχης φιλοσοφίας. Ο μεταφυσικός στοχασμός του Σταγ(ε)ιρίτου, παρά την θεολογούσαν κατάληξή του, απεκρύβη εξ αιτίας της κοσμολογίας του η οποία δεν εστηρίζετο επί κάποιας ιδέας περί θείας δημιουργίας του κόσμου. Ανιθέτως, επεσκιάσθη από την διαμάχη μεταξύ πλατωνιζόντων ρεαλιστών και νομιναλιστών περί της ουσίας των καθόλου, δηλαδή των γενικωτάτων εννοιών. Η διαμάχη αυτή, προελθούσα από την παρανόησιν ενός χωρίου του Πορφυρίου, στο οποίο εσχολιάζοντο τα καθόλου, εταλαιπώρησε τα πνεύματα επί ένδεκα σχεδόν αιώνες. Εχρειάσθη η εμφάνιση του Θωμά Ακκινάτη για ν' αποκατασταθή στο ακέραιον το κύρος της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ωστόσο, η ανάδειξη, στο πλαίσió της, μιας θεμελιώδους διακρίσεως μεταξύ του *είναι δυνάμει* και του *είναι ενεργεία*, σε συνδυασμόν προς την αρχήν της εντελεχείας, εμπεριείχε την αρχήν της τελικότητας, αντιστροφής της αρχής της αιτιότητας, ως συνεπαγομένης την κίνηση και, συνεπώς, τόσο τα κινούμενα όσο και τα κινούντα, αλλά και την αναγωγή τους εις το *πρώτον κινούν* ως *ερώμενον*. Η σύλληψις αυτή και μόνη, συνδυάζουσα την φυσική διδασκαλία προς την οντολογία, αρκεί για να καταδείξει την εξισωτικήν ισορροπία μεταξύ πλατωνισμού και αριστοτελισμού. Ο Πλάτων δεν διστάζει να προσφύγει

σε μύθους προκειμένου να καταστή κατανοητός από τους απλοϊκώς φιλοσοφούντας. Ο Αριστοτέλης, αντιθέτως, δεν αφίσταται ποτέ του ορθολογικώς στοχάζεσθαι.

Εμπνεόμενος από την ιταλική επιστήμη της Αναγεννήσεως, ο Francis Bacon, υιοθέτησε την μέθοδο του πειράματος, συμπληρωματικού της παρατηρήσεως, ωνόμασεν όμως την θεωρίαν του *Νέον Όργανον*, τιμώντας με τον τρόπο αυτόν, την λογική του Αριστοτέλους. Είναι, νομίζω, περιττόν να υπομνήσω πόσον ο αριστοτελικός λογισμός επρυτάνευσεν επί των νεωτέρων πολιτικών θεωριών. Εκτός από τις αντιλήψεις που βαρύνονται με κάθε λογής απολογίες της βίας, τα περισσότερα καθεστώτα του ανεπτυγμένου κόσμου θεμελιώνονται επί των αριστοτελικών θέσεων περί της αρίστης πολιτείας ως στηριζομένης επί θεσμών δημοκρατικών. Είναι φανερόν ότι ολόκληρος ο σημερινός πολιτισμός των ως ανεπτυγμένων θεωρούμενων κοινωνιών στηρίζεται επί αρχών κυρίως αριστοτελικών: επιστήμες, θεσμοί διαμορφωθέντες συν τω χρόνω, οικονομικές λειτουργίες, όλα στηρίζονται επί αρχών που διετυπώθησαν είτε στην πλατωνική Ακαδημειαν είτε στο Λύκειον είτε σ' αμφοτέρω τα ιδρύματα. Η αρχή της μεσότητος που εκφράζεται διά της μετριοπαθείας υπερισχύει, όπου δεν υποσκάπτεται από το πάθος της ασέβειας προς τους νόμους, την πλεονεξία και την διαφθορά των συνειδήσεων. Το ίδιο κ' η πνευματική καλλιέργεια της εποχής μας τείνει προς το άριστον της μεσότητος οσάκις δεν υποδαυλίζονται πάθη και δεν προβάλλονται πνευματικές αναπηρίες.

Η οικουμενικότης των διδαγμάτων του Αριστοτέλους τον καθιστά πρότυπον για τους σημερινούς επιστήμονας, αφού ο ίδιος ενώ υπεστήριζε πως δεν υπάρχει γνώσις ειμή του μερικού, ο ίδιος είχε γνώσεις πανεπιστήμονος, τις οποίες είχε αποκτήσει κατόπιν προσωπικών

μεθοδικών ερευνητικών πρωτοβουλιών. Η μέθοδος της παρατηρήσεως, της επαγωγής, αλλά και του πειραματισμού, έστω υπό την απώτερη και στοιχειώδη μορφήν του, ισχύουν πάντοτε, οσάκις δεν συμπληρώνονται από την πλατωνική μέθοδο της διχοτομήσεως, η οποία ακόμη ισχύει για τις συστηματικές επιστήμες που την μετέρχονται χάριν κατατάξεως των ειδών. Όπως ήδη έχω αναφέρει κατά την προηγηθείσαν της αποψινής τελετής σημερινήν επιστημονική ημερίδα, πίσω από την παραμικρήν λεπτομέρειαν υποκρύπτεται ένα σχόλιον σ' ένα αριστοτελικό επιστημονικό δίδαγμα που φανερώνει τη ρώμη του αριστοτελικού στοχασμού. Αναλογίζομαι τον μεγαλειώδη ζωγραφικόν πίνακα του Ραφαήλ, όπου, περιστοιχιζόμενες από δευτερεύοντες διανοητές, κυριαρχούν οι μορφές των υμνητών της αρχής της σωκρατικής μεσότητας, οι σχολάρχες της Ακαδημείας και του Περιπάτου, ο διδάσκαλος κι ο ανήσυχος, κι ωστόσο πλήρης σεβασμού προς εκείνον, μαθητής, ο οποίος εδημιούργησε στον πρώτον τόσο σημαντικήν κρίση φιλοσοφικής συνειδήσεως, ώστε να τον αναγκάσει να προσαρμόσει πολλές από τις προηγούμενες αντιλήψεις του προς τα δεδομένα που ο νεώτερός του τού υπεδείκνυεν, αδιαφόρως αν ο νέος δρόμος που ακολούθησε θα τον ήγε σ' επιτεύγματα ακόμη υψηλότερα.

Αυτός υπήρξεν ο Αριστοτέλης: μια διάνοια φιλοσοφική κ' επιστημονική μ' οικουμενικήν αυτάρκειαν· μια διάνοια ρωμαλέα που είχε την ικανότητα να επηρεάζει όχι μόνον τους επερχόμενους αλλά και τους προηγηθέντες. Δεν είναι κατορθωτόν, εις τα περιορισμένα χρονικά όρια που διαθέτω να υπεισέλθω σε λεπτομερείς αναλύσεις κι αξιολογήσεις του θέματός μου. Αρκεί να λεχθή πως, διά της συστηματικής διακρίσεως των τρόπων εκφοράς τόσον του προφορικού όσον και του ενδιάθετου λόγου, ο Σταγ(ε)ιρίτης παρέσχε στους επιγενομένους ένα αλάνθαστον όργανον ευρέσεως κι αποδείξεως του αληθούς, του πεπλανημένου, του ψευδούς,

αλλά και του συγκεκριμένως ορθού. Αν το επιστημολογικόν αυτό μέτρον εφαρμοσθή επί πεδίου ηθικού, τότε προκύπτει η κατηγορία του ακριβοδικαίου. Τότε η ανθρώπινη συνείδηση διαθέτει ένα αλάνθαστο μέτρον ορθής συμπεριφοράς, αλλά κ' οι κοινωνίες, έναν κανόνα αναπτύξεως κι ολοκληρώσεών των. Πρόδρομος κ' ιδρυτής της κοινωνιολογίας, αλλά και τόσων άλλων επιστημών, ο Αριστοτέλης, επέθεσε την σφραγίδα της μεγαλοφυΐας του επί της συνόλης συλλήψεως τού επιστημονικώς εργάζεσθαι, διακρίνοντας, κατά περίπτωσιν, μεθόδους διαφορετικής προσεγγίσεως τού εκάστοτε γνωστικού αντικειμένου, αναλόγως της φύσεώς του. Η σύλληψις ενός ενιαίου, όσον και πολύπλοκου, ζητήματος εκληροδοτήθη απ' αυτόν το πρώτον διαχρονικώς εις το επιστημονικόν πνεύμα. Η οικουμενικότης του αριστοτελικού πνεύματος θα κατευθύνει διά παντός, ως οδηγός ασφαλής, το γίνεσθαι της ανθρώπινης γνώσεως αλλά και της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Και πάλι συγχαίρω την Πρόεδρο του Ιδρύματος για την φιλοσοφική και την κοινωνική της προσφορά.

E. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ